

CAHİLİYE DÖNEMİ KÙREYŞ TOPLUMUNDA HİLİF OLGUSU

Yunus AKYÜREK*

Öz

İnsan sosyal bir varlıktır. Birlikte yaşamının temel kurallarını belirleyen hukuk normları ise insanlık tarihi kadar eskidir. Bu bağlamda ilkel kabilelerden başlayarak Cahiliye dönemi Arap toplumuna ve bu toplumun bir prototipi olan Kùreyş kabilesine varıncaya farklı ihtiyaçlardan kaynaklanan birçok hukuk uygulamasına rastlamak mümkündür. Genel olarak Arapların, özelde ise Kùreyş'in hukuk alanında özgün yönleri, komşu devlet ve medeniyetlerden ne ölçüde etkilendiği ve benzeri bilinmezlikler ancak kapsamlı araştırmalarla ortaya konulabilir. Yine de Arap kabilelerinin ve bilhassa Kùreyş'in sıkça başvurduğu "hîlf uygulaması" üzerinde yapılacak bir araştırma, Cahiliye hukuku hakkında fikir edinilmesi bakımından anlamlı olacaktır. Görünen odur ki Cahiliye hukukunun kendi içerisinde tutarlı yönleri de mevcuttur. Ancak devlet düzeyinde siyasi bir teşekkülün bulunmadığı coğrafyada, güçlü olanın kendi dünya görüşü ve çıkarları doğrultusunda hukuku şekillendirdiği ve bunun neticesinde hukukun belli kişi ve zümrelerin hukuku haline geldiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Cahiliye, Kùreyş, Hukuk, Hîlf.

Hîlf Fact During Jāhiliyyah Period in Quraysh Community

Abstract

Humans are social beings. The norms of law that determine the basic rules of living together are as old as human history. In the context, it is possible to come upon various practices of law that originates from different needs, starting from primitive tribes to the Arab society of the Jahiliyyah period and to the Quraysh tribe which is the prototype of this society. The law practiced by the Arabs in general and by the Quraysh in particular can be put forward only with extensive studies when it comes to its specific aspects and original dimensions, and whether there are any influences of neighbouring states and civilizations on its structure and similar unknowns about it. Nevertheless, a study on the "hîlf practice" which the Arab tribes and especially the Quraysh often practiced will be helpful to form an opinion on the Jahiliyyah law. It seems that there is an angle of consistency within the Jahiliyyah law itself. However, in a region where there exists no political organization at the state level, it is understood that the law was formed by the powerful and accommodated their world view and interests and thus became the law of certain people and groups rather than the whole society.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: History of Islam, Jahiliyyah, Quraysh, Law, Hîlf.

Giriş

Arap toplumu 7. yüzyılın başları itibariyle doğuda Basra Körfezi ve Uman Denizi, batıda Kızıldeniz ve Akabe Körfezi, kuzeyde Ğassânîler ve Lahmî topları, güneyde ise Arap Denizi ve Aden Körfezi ile çevrili olan yaklaşık üç milyon kilometre karelik alanda kabileler halinde hayatını sürdürüyordu.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı (yunusakyurek@comu.edu.tr).

Toplumun genelinde kabul gören ve bazıları beynelmilel nitelik taşıyan hukuk normları olduğu gibi farklı hukuk uygulamalarına rastlamak da mümkündür. Cahiliye hukukunun teşekkülünde Arap unsurun başta kendi tarih, din ve kültürel şartları belirleyici olmakla birlikte, çeşitli devlet ve milletlerle gerçekleştirilen siyasi, ticari ve kültürel faaliyetler, yapılan anlaşmalar, su havzaları ve verimli otlaklar için ortaya konan mücadeleler, kuraklık, kıtlık ve düşman korkusuna bağlı olarak gerçekleştirilen göçler ve nihayet kesin anlaşmazlık durumunda vuku bulan savaşlar da rol oynamıştır.

Bu durumda, bilinen fakat hakkında yeterince araştırma yapılmamış olan bazı hukuk uygulamalarını akademik anlamda ele almak faydalı olacaktır. Dönemin önde gelen kabilelerinde ve Arap Yarımadası'nın lider topluluğu olan Kureyş'te örneğine sıkça rastlanan hilf uygulaması bu bağlamda varoluş felsefesi, gerçek hayattaki yeri ve işlevselliği ile tahkik edilmesi gereken önemli bir konudur.

Hilf/حلف kelimesi, sözlükte kase/yemin anlamına gelir. Çoğulu ahlâf/أخلاف şeklinde. Hilf yapana halîf/خليفة (çoğulu hulefâ'/حُلَفَاء) denilir. Kelimenin asıl manası sağlam bir azim ve doğru bir niyetle anlaşma yapmaktır. Anlaşma ise iki topluluk arasında gerçekleşir. Buna göre hilf, taraflar arasında dayanışma, esaslı bir anlaşma ve sözleşme, birbiriyle yardımlaşma ve ittifak kurma anlamlarına gelir. Kelime, sadakat manasında da kullanılır. Çünkü dost olan, arkadaşı için sadakat (hilf) gösterir, ona asla ihanet etmez, vefasız davranmaz.¹

Emân, civâr ve velâ kelimelerinin hilf ile yakın anlamlar taşıdığı görülmektedir. Buna göre hilf, genellikle Cahiliye'deki emân uygulamaları için kullanılmıştır. Ancak İslâmiyet'le birlikte emân kavramını ifade etmek üzere hilf yerine yaygın olarak emân, civâr ve zimmet kelimeleri tercih edilmiştir.² Yine

- 1 Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnân ed-Dâvudî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 252; Ebü's-Saadât Mecdüddîn el-Mübârek b. Eşîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-ĥadîs ve'l-eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 1: 424; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 9: 53-55; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muĥîṭ*, thk. Muhammed Nu'aym (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 801; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtaẓâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk ez-Zebîdî el-Elbirâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (yy.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 23: 158.
- 2 Nadir Özkuyumcu, "Hilf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 29-30; Memduh Çelmeli, *Hz. Muhammed Döneminde "Emân"* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013), 100. Civâr kavramının hilf ile yakın anlam taşıdığı örnek için bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Cons (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 1: 110; Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Ṭabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır,

hîlfte daha çok tarafların üzerinde anlaştıkları hususlar ve bunlara riayet etmek ön planda iken emân ve civâr uygulamalarında iki taraf için de karşılıklı güven ve himâye garantisi söz konusudur.³ Kaynaklarda hîlf kelimesi, Kureyş'in ticaret yolları üzerindeki bazı kabileler ve dönemin büyük devletleriyle yaptığı ticari anlaşmaları ifade eden "îlâf" kelimesi⁴ yerine de kullanılmıştır.⁵

Hîlf uygulamasının Arap toplumunda ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bir kavram olarak ele alındığında insanlık tarihi kadar eskilere dayandığı söylenebilir. Çünkü fertler, kabileler, milletler ve devletler tarihin her döneminde farklı sebeplerden ötürü birbirleriyle anlaşmalar yapmış, ittifaklar kurmuşlardır. Hîlf, Cahiliye şartlarında Arap toplumu için zaruri bir durum olduğu ise ortadadır. Çünkü zorlu çöl koşulları, olumsuz iklim ve tabiat şartları Arap toplumunu âdeta hîlf, emân, civâr ve velâ gibi örfi hukuk uygulamalarına itmekteydi. Yine köklü bir devlet geleneğinin, adalet merkezli güçlü bir idari yapının, hayatı yaşanılabilir kılan kurum ve müesseselerin mevcut olmadığı Cahiliye döneminde kişilerin, aile ya da kabilelerin varlıklarını sürdürürebilmek için kendilerinden daha güçlü olan ötekine sığınmak, onunla anlaşmak ve himâyesine girmek durumunda kaldıkları bilinmektedir. Cevâd Ali, konu hakkında şu tespitte bulunur: "Kabileler, konum ve model açısından devletler gibiydi. Varlıklarını koruma noktasında kendi ayakları üzerine durabilen güçlü ve dinamik kabileler vardı. Küçük kabilelerin ise kutsalını ve sınırlarını koruyacak güç ve kudretleri mevcut değildi. Bu sebeple varlıklarını muhafaza için kendilerinden güçlü kabilelerle hîlf yapmak mecburiyetinde kalıyorlardı. Yapılan bu hîlf ile büyük bir kabile topluluğu vücuda gelebiliyordu".⁶

A. Kureyş Kabilesinde Hîlf Uygulaması

Arap toplumunun lider kabilesi olan Kureyş konumu itibarıyla Cahiliye hukukunda yer alan hemen hemen bütün uygulamalardan çok yönlü olarak etkilenmiştir. Hîlf akdi ise Kureyş'in çeşitli sorunlar karşısında sıkça başvurduğu bir hukuk normuydu. Kureyş'in hangi gayelerle hîlf yaptığı şu şekilde sıralanabilir:

1388/1968), 1: 212; Ebû Ca'fer Muhammed b. Hâbib b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater (Beirut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts.), 11.

3 Büşra Sıdika Kaya, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007), 26.

4 İlâf için bk. Muhammed Hamîdullah, "İlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 63.

5 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 75; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*, thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hîni (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002), 16: 32.

6 Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kabîl'l-İslâm* (yy.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001), 7: 331.

1. Kabile İçi Sorunların Çözümü İçin Yapılan Hîlf

Ğureş'in iç siyasetinde ve idari meselelerin çözümünde kullandığı en meşhur hîlf akdi Hîlfü'l-muṭayyebîn'dir. Oynadığı etkin rolü daha iyi anlayabilmek için bu ittifakın nasıl kurulduğuna kısaca değinmekte fayda vardır. Ğureş'in siyasi dehası ve Mekke'deki yeni nizamın kurucusu olan Ğuşay b. Kilâb'ın vefatının ardından torunları arasında Mekke'nin idaresi ve Ka'be ile ilgili birtakım yetki ve görev anlaşmazlıkları yaşanmıştı. Kaynaklarda geçtiğine göre Ğuşay ölmeden önce bütün görev ve yetkilerini büyük oğlu 'Abdüddâr'a bıraktı. Ancak bundan bir süre sonra Ğuşay'ın diğer çocuğu olan 'Abdümenâf'ın oğulları Hâşim, 'Abdüşems, Nevfel ve Muṭṭalib, dedeleri Ğuşay'ın, amcaları 'Abdüddâr'a vermiş olduğu hicâbe, livâ', sikâye ve rifâde görevlerinin daha layık oldukları gerekçesiyle kendilerine verilmesini talep ettiler. 'Abdümenâf'ın oğulları, 'Abdüddâr oğullarının bunu kabule yanaşmaması üzerine Esed, Hâriş, Zühre ve Teym oğulları ile ittifaka gittiler. İçerisinde koku bulunan bir kaba ellerini soktuktan sonra Ka'be'yi mesh ederek amaçlarına ulaşmak için yemin etmelerinden ötürü 'Abdümenâf oğulları ve müttetiklerine "Muṭayyebûn (güzel koku sürünenler)" denilmiştir.⁷ Buna mukabil Sehm, Maḥzûm, 'Adiy ve Cumaḥ oğulları ile bir araya gelen 'Abdüddâr oğulları kestikleri bir devenin kanına ellerini batırdılar. Hatta içlerinden bazıları bu kanı yalamıştı. Sonuçta birbirlerini yardımsız bırakmamak ve her durumda birlikte hareket etmek üzere Ka'be'nin yanında kati yemin ettiler. Bu sebeple 'Abdüddâr oğulları ve müttetiklerine "Ahlâf (yeminliler)"⁸, kurdukları ittifaka ise "Hîlfü'l-ahlâf" denildi. Yine bunlara kan yalamalarından ötürü "Le'aḳatü'd-dem (kan yalayıcılar)", ittifaqlarına ise "Hîlfü le'aḳatü'd-dem" de denilmiştir. Hadisenin devamında iki grup taraftarlarını toplayarak savaş pozisyonu aldı. Fakat araya giren kabilelerin gayretleriyle herhangi bir çarpışma yaşanmadan sulh gerçekleşti. Varılan anlaşmaya göre

- 7 Teym, 'Adiy, 'Ukl, Müzeyne, Ḍabbe ya da Ḍabbe, Şevr, 'Ukl, Teym ve 'Adiy arasında akdedilen Hîlfü'r-ribâb da aynı usûl üzeredir. Bk. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zükkâr ve Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 11: 262; Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî (Beirut: Meclis-i Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962), 6: 67; Ebü'l-Hasen 'İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1417/1997), 1: 552; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1: 403; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 378.
- 8 Ahlâf kavramının İslâm sonrasında da kullanıldığı görülmektedir. Bir seferinde Abdullah b. Abbâs bir vesile ile Rasûlullah'ın ve Ebü Bekir'in Muṭayyebûn'dan, Ömer'in ise Ahlâf'tan olduğunu söyledi. Hz. Ömer vefat ettiğinde ise ağıt yakan bir kadın Ömer'e "Ey Ahlâf'ın efendisi!" şeklinde ağıt yakınca İbn Abbâs bunu "Evet, onların müttetikli!" sözleriyle bu teyit etmiştir. Bk. Ebü's-Saâdat Mecdüddîn el-Mübârek b. Eşîrüddîn Muhammed. b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-ḥadîş ve'l-eğer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 1: 425; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9: 54; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 386.

sikāye, rifāde ve kıyāde vazifeleri ‘Abdümenāf oğullarına; hicābe, livā’ ve nedve vazifeleri ise ‘Abdüddār oğullarına bırakıldı.⁹

2. Ticari Gayelerle Yapılan Hİlf

Hız. Peygamber’in dedelerinden Hâşim ve kardeşleri ‘Abdüşems, Muṭṭalib ve Nevfel, Kureyş kabilesi adına yabancı devletlerle ilk kez hİlf yapan kişilerdir. Onlar, zorlu iklim ve tabiat şartlarında hayatlarını idame ettirmeye çalışan Mekkeliler için yazın kuzeye, kışın ise güneye ticari seferler düzenlemişler, bu bağlamda yol güvenliğini sağlama, ticaret hacmini geliştirme ve güçlü müttefikler edinme gayesiyle Doğu Roma, Ğassânî, Sâsânî, Hİmyerî, Hâbeşistan hükümdarlarıyla ilâf/ticari anlaşmalar yapmışlardır.¹⁰ Hâşim ve kardeşleri kaynaklarda “Aşhâbü’l-İlâf” olarak geçmektedir.¹¹

3. Savunma, Yardımlaşma ve Dayanışma Amaçlı Yapılan Hİlf

Hız. İbrahim ve İsmail peygamberlerin bıraktıkları dini-kültürel miras, Ka’be’nin kutsiyeti, savaş, baskın ve yağmanın yasaklandığı haram aylar (el-Eşhürü’l-ḥurum) Araplar arasında her ne kadar Mekke’yi güvenli bir şehir,

- 9 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Hİmyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Siretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî - Abdulhafız eş-Şelebî (Mısır: Şeriketü Mektebe - Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 1: 131-132; İbn Sa’d, *Ṭabakât*, 1: 77; Ebû Ca’fer Muhammed b. Hâbib b. Ümeyye b. ‘Amr el-Hâşimî, *el-Münemmağ fi aḥbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Faruk (Beyrut: İlmü’l-Kütüb, 1405/1985), 32-34; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-Ma’ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyye, 1413/1992), 21; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 55-56; Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has’amî es-Süheyli el-Mâlekî, *er-Ravzü’l-ünüf fi şerhi’s-Sireti’n-nebeviyye li’bni Hişâm* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyyi, 1412/1991), 2: 61-63; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 411-412; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9: 53-54; Ebü Zeyd Veliiyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbü’l-‘iber ve dîvânü’l-mübtede ve’l-ḥaber fi târihi’l-‘Arab ve’l-Berber ve men ‘âsarâhüm min zevi’s-ş-‘ni’l-ekber*, thk. Halîl Şehhâde (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1408/1988), 2: 401; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, 801. Aḥlâf ile ilgili farklı yorumlar için bk. İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9: 55; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 23: 159.
- 10 İbn Sa’d, *Ṭabakât*, 1: 75-78; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Ṭaberî, *Târihu’r-rusûl ve’l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387/1967), 2: 252; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 618-619; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9: 10; Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Keşîr b. Dav’ b. Keşîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve’l-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 3: 357; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, 793; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-raşâd fi sreti hayri’l-‘ibâd (es-Sireti’ş-Şâmiyye)*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1993), 1: 269; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 70.
- 11 İbn Hâbib, *el-Muḥabber*, 162-163; Dineverî, *el-Ma’ârif*, 17; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 59; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9: 10; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 23: 32; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 9: 84. İşleri yoluna koyup Kureyş’i rahatlatmaları için yine bunlara “el-Mücerrebûn” da denilmiştir. Bk. Ṭaberî, *Târih*, 2: 252; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 618-619; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 70.

Mekkelileri de “Allah’ın Evi’nin halkı” oldukları için kendilerine hürmet edilen ve zarar verilmeyen insanlar kılmuşsa da bazen onlar da dâhil hiç kimse baskından, savaştan, haksızlık ve zulümden emin olamıyordu. Dolayısıyla başta Kureys olmak üzere hemen bütün kabileler hilf yoluyla güçlü müttelikler edinmek mecburiyetinde idi.

Hilf oluşumları, kabileler arası ittifakı mümkün kıldığı için güç dengelerini de belirliyordu.¹² Kuşay b. Kilâb döneminde bazı kabilelerle akdedilen “Hilfû'l-Ehâbîş” bu tarz bir hilftir. Hâriş b. ‘Abdimenât b. Kinâne, ‘Adel, Dîş, Düil, Hevn b. Huzeyme’den Kâre, Huzâ’a’dan Muştalik ve Hayâ kabileleri Ehâbîş olarak isimlendirilirdi. Kureys, bunlardan Benû ‘Abdimenât b. Kinâne ile Bekr b. ‘Abdimenât aleyhine hilf/ittifak kurmuştur. Böylece onların halifleri de Kureys’in halifi durumuna geldiler.¹³ Kaynaklarda geçen ifadelerden hareketle taraflardan birinin, diğerinin himâyesine girdiği anlamı çıkarılmaz. Buna göre Kureys ile Benû ‘Abdimenât b. Kinâne eşit şartlarda hilf yapmıştır, denilebilir. Aralarındaki hilften sonra birinin diğerine üstünlüğünü ya da tabiiyetini gösterir bir hadise yaşanmaması bu çıkarımı destekler mahiyettedir.

Kureys’in reisi Muṭṭalib’in Ehâbîş ile olan hilfi yenilediği görülür. Çünkü Benû Bekr b. ‘Abdimenât; Kuşay b. Kilâb kendilerini ve Huzâ’a’yı Mekke’den çıkardığı için Kureys’e öfkeleniyor ve onları savaş yoluyla Harem’den çıkartmak için kendisine katılan gruplarla birlikte hazırlık yapıyordu. Bunun üzerine Muṭṭalib de, dedesi Kuşay döneminde olduğu gibi Ehâbîş ile var olan hilfi yeniledi. Nihayet Zâtü Nekîf denilen yerde yapılan savaşı Kureys ve müttelikleri kazandı.¹⁴

Kureys reisi ‘Abdümuṭṭalib b. Hâşim ile Huzâ’a, Kelb ile Temîm ve Eslem kabileleri arasında bu bağlamda çeşitli hilflerin yapıldığı bilinmektedir.¹⁵

12 Mehmet Salih Arı, “Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, *İstem* 2/4 (2004): 177-178.

13 Ebû Abdillâh Mus’ab b. Abdillâh b. Mus’ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, thk. E. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, ts.), 9, 26; İbn Hâbib, *el-Münemmağ*, 229-231; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü enşâbi’l-‘Arab*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403/1983), 188; İbn Haldûn, *Kitâbü’l-‘iber*, 2: 384-385; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-‘Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu şahîhi’l-Buḥârî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1959), 1: 75-76; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 30-33. Bazı kaynaklara göre bu hilf Kuşay’ın oğlu ‘Abdümenâf döneminde akdedilmiştir. Bk. İbnü’l-Eşîr, *el-Kâmil*, 1: 531; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 31.

14 İbn Hâbib, *el-Muḥabber*, 246; İbn Hâbib, *el-Münemmağ*, 115-116; Ebû’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Aḥbâru Mekke ve mâ câ’e fihâ mine’l-‘âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru’l-Endelüs, ts.), 1: 115; İbnü’l-Eşîr, *el-Kâmil*, 1: 526; Kâdî Hüseyn b. Muhammed b. el-Ḥasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu’l-ḥamîs fi aḥvâli enfesi’n-nefis* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1: 157; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 45.

15 İbn Hâbib, *el-Münemmağ*, 9; Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1417/1997), 125; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî

Kuşay döneminde yapılan bu hîlf, Kureyş ile Kays-’Aylân kabileleri arasında vuku bulan Ficâr harbinde,¹⁶ müslümanlara uygulanan boykotta, Uhud ve Hendek savaşlarında kendisini göstermiş, Ehâbîş topluluğu bu hadiselerde müslümanların aleyhine olacak şekilde doğrudan Kureyş’in yanında yer almıştır.¹⁷

Kureyş bazen hîlf yoluyla ulaştığı gücü, birtakım taleplerini gerçekleştirmek için kullanmaktan çekinmemiştir. Mesela Huzâ’a ve Benî Bekr b. ‘Abdi-menât ile yaptığı hîlf, Şakîf ve Devs kabilelerinin gözünü korkutmuş, neticede bu iki kabile Kureyş’e kendilerinden talep ettiği Vecc arazisini yine hîlf yoluyla vermek zorunda kalmışlardır.¹⁸

4. Haksızlık ve Zulümlere Karşı Yapılan Hîlf

Bu yöndeki hîlf uygulamasının en bilinen örneği, etkileri Emevîler dönemine kadar süren Hîlfü’l-füdü’l oluşumdur. Toplumsal olayların arka planında dini, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel faktörler yattığı ilkesinden bakıldığında Hîlfü’l-füdü’l oluşumunun arka planında Ficâr savaşının birinci dereceden etkili olduğu görülür. Savaşın ardından Mekke’de emniyet ve güven ortamı zayıflamış, zulüm ve gasp hadiseleri artmış, hatta bu tarz haksızlıklar alenen işlenmeye başlanmıştı. Mekke’ye gelen hacılar ve ticaret adamları yaşanan olumsuzluklardan etkilenen kesimlerin başını çekiyordu. Bu kaos ortamı en sonunda şehrin sağduyu sahibi kesimlerinde mazluma yardımcı olma ve haksızlıklara son verme noktasında bir hîlf yapılması fikrini doğurdu.¹⁹

Adaleti tesis ve mazluma yardım esaslı etik bir birliktelik olan Hîlfü’l-füdü’l, adını benzer amaçlı bir oluşumdan almıştır. Buna göre bir zamanlar Cürhüm kabilesine mensup Fađl b. Fađâle, Fađl b. Vedâ’a, Fuđayl (Fađl) b. Hâriş adlı kişiler toplanarak zalim karşısında mazluma yardımcı olmak, zayıf olanın hakkını güçlü olandan almak, garibi/yabancıyı kötülüklerden korumak üzere yemin etmişlerdi. Şekil ve içerik olarak birbirine çok benzeyen bu

ed-Dımaşki, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîri ve’l-a’lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyyi, 1413/1993), 14: 420.

16 Hz. Peygamber’in de katılmak zorunda kaldığı Eyyâmü’l-ficârî’l-evvel’in dördüncüsünde Kureyş ve Kinâne kabileleri eskiden var olan hîlfın gereği olarak Kays-’Aylân ittifakına karşı birlikte hareket etmişler ve düşmanı mağlup etmeyi başarmışlardır. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 184-187; İbn Sa’d, *Tabakât*, 1: 126-128; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 1: 61; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 3: 451-454; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 2: 229-230; Diyârbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1: 259-260;

17 Mehmet Ali Kapar, “Ehâbîş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 496-497.

18 İbn Hâbib, *el-Münemmak*, 232-233; Dineverî, *el-Ma’ârif*, 21; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 4: 473.

19 Mevlana Şibli, *İslâm Tarihi Asr-ı Saadet*, trc. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: 1346/1921), 1: 203; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1993), 1: 52.

anlaşmaya Kureyş, biraz da hatıralarını yâd etmek gayesiyle “Hilfû'l-füdü'l/Faql isimli (yiğit)lerin anlaşması” adını vermiştir.²⁰

Farklı bir görüşe göre bu hilf, Hilfû'l-muṭayyebîn ve Hilfû'l-aḥlâf grupları tarafından yapılan hilften daha faziletli olduğu için Kureyşliler tarafından “Bu, bir fazilet (fuḍûl) yeminidir” şeklinde nitelendirilmiştir. Diğer görüşe göre ise mazlumlardan zulümle alınan fazla emtia (fuḍûl) sahiplerine geri verildiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.²¹

İsmi nereden kaynaklanırsa kaynaklansın Hilfû'l-füdü'l, zalimlere karşı toplumun vicdanını ortaya koyan sosyal bir dayanışma ve tepki hareketidir. Ficâr savaşından sonra ve Bî'set'ten yaklaşık yirmi yıl kadar önce vuku bulmuştur. Hadisenin detayları şöyledir: Mekke'nin ileri gelenlerinden 'Âs b. Vâil es-Sehmî (ya da Huzeyfe b. Kays es-Sehmî), umre amacıyla Yemen'den Mekke'ye gelen Zebîd kabilesine mensup bir tâcirin malını pazarlık usulü almış fakat karşılığını pazarlık yaptıkları fiyat üzerinden ödemek istememişti. Üstelik bu hadise kan dökülmesi, haksızlık ve zulüm yapılması haram olan aylardan Zilkade'de vuku buldu. Bunun üzerine Zebîdli tâcir Aḥlâf'tan ('Abdüddâr, Sehm, Maḥzûm, 'Adiy ve Cumaḥ oğulları) yardım istedi ama olumlu bir yanıt alamadı. Üstelik Aḥlâf'a mensup bu aileler, konuyu kapatmasının kendisi için daha hayırlı olacağını söylediler. Çünkü Sehm, Aḥlâf'a mensup bir aileydi ve eğer aleyhine bir karar verilir ise ittifaktan ayrılabilirdi. Fakat Zebîdli tâcir cesur bir adım attı ve sesini duyurmak isteyenlerin yaptığı gibi Ebû Kubeys dağına çıktı. Buradan inşâd ettiği şiirinde kutsal bir belde olan Mekke'de uğradığı zulmü dillendirdi, ardından da yardım talep etti. Bu çağrıya ilk icabet eden Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib oldu. Zübeyr, şehrin ve Muṭayyebûn hareketinin ileri gelenlerinden Teym kabilesi reisi Abdullah b. Cüd'ân'a giderek onu şikâyet hususunda bir meclis kurmaya ikna etti. Bunun üzerine Muṭayyebûn'dan Hâşim, Muṭṭalib, Esed, Zühre ve Teym oğulları Abdullah b. Cüd'ân'ın davetine icabet ettiler ve onun Safa Tepesi'nde bulunan evinde toplandılar. Toplananlar Mekke'de yaşanması muhtemel zulüm ve haksızlıkların önüne geçmek ve yerli-yabancı kim olursa olsun mazluma yardım etmek üzere yemin ettiler. Ayrıca bu işi gönüllülük esasıyla yapacak bir ekip kurmayı kararlaştırdılar. Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde yapılan bu hilfte, henüz yirmi yaşında olan Hz. Peygamber de bulunmuştur (M. 590, Zilkade). Topluluk ilk iş olarak Zebîdli tâcirin malını 'Âs b. Vâil'den alarak kendisine teslim etti. Aḥlâf'tan hiçbir aile ('Abdüddâr, Sehm, Maḥzûm, 'Adiy ve Cumaḥ oğulları) bu toplantıya katılmamış hatta

20 Süheyli, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2: 70-71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 641; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9: 527; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 3: 459; Diyârbekrî, *Târîhu'l-ḥamîs*, 1: 261; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 30: 179.

21 Muhammed Hamidullah, “Hilfû'l-Füdü'l”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 31.

önde gelenleri ellerini, kestikleri bir ineğin kanına buladıktan sonra, akdedilen Hîlfü'l-füğûl'a katılmayacaklarına dair aralarında hîlf etmişlerdi.²²

Hz. Peygamber bir hadisinde, Hîlfü'l-füğûl'ü kızıl tüylü deve sürüsüne bile değişmeyeceğini ve yine böyle bir çağrıda bulunulsa tereddüt etmeden icabet etmeye hazır olduğunu belirtmiştir.²³

Sahih senetli "İslâm'da hîlf yoktur"²⁴ hadisi ise asabiyeti ve zulüm esaslı ittifakları içeren hîfleri sona erdirmiş gözükmektedir.

Bu hadis bağlamında "müttefekun 'aleyh" olan bir hadis daha mevcuttur. Enes b. Mâlik der ki: "Hz. Peygamber, evimizde Kureyş (Muhâcir) ile Enşâr arasında hîlf yaptı"²⁵

İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) bu rivayeti şu şekilde yorumlamaktadır: "Yani onları birbirleriyle kardeş kıldı. Çünkü İslâm'da hîlf yoktur. Hîlf, taraflar arasında dayanışma, esaslı bir anlaşma ve sözleşme, birbiriyle yardımlaşma ve ittifak kurma gibi manalara geldiği için burada din kardeşliği anlamında kullanılmıştır. Cahiliye'deki (bazı) fitneler, kabileler arası savaşlar ve baskınlar da bu bağlılık ve dayanışma üzerinden yapılırdı. Hz. Peygamber'in hîfli yasaklaması işte bu sebeptir. Ancak Cahiliye dönemindeki Hîlfü'l-muṭayyebîn gibi mazluma yardımcı olma, akrabalık bağına gözetme ve benzeri ilkelere üzerine yapılan hîfler ise yasaklanmamıştır. Nitekim bir hadiste şöyle geçer: 'Cahiliyede yapılan her ne hîlf var ise İslâm onu lüzumlu görmüştür.' Hz. Peygamber burada hayırlı işlerde ve adaletin yerini bulmasına yardımcı olma noktasında anlaşmayı, yardımlaşmayı ve birbirini desteklemeyi kastetmekte-

22 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 133-134; İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 1: 128-129; İbn Ḥabîb, *el-Müenemmaḳ*, 187-189, 275; Dineverî, *el-Ma'ârif*, 604; Belâzûrî, *Ensâb*, 2: 11-13; Süheylî, *er-Ravzû'l-üniûf*, 2: 63-66, 71-73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 641-642; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 94-95; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 3: 456-458; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, 1043; Diyârbekrî, *Târîḫü'l-ḥamîs*, 1: 261; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 30: 179; Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhânüddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Ḥalebî, *es-Sîretü'l-Ḥalebiyye fî sîreti'l-enîni'l-me'mûn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980), 1: 211-213, 215; Hamidullah, "Hîlfü'l-Füđûl", 18: 32.

23 Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, 291; İbn Ḥabîb, *el-Müenemmaḳ*, 174; Belâzûrî, *Ensâb*, 2: 15-16; Ebü'l-Abbâs (Ebü Ca'fer) Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mekkî, *er-Riyâzû'n-naḳîre fî menâkıbi'l-aşere* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984), 4: 137; Süheylî, *er-Ravzû'l-üniûf*, 2: 75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 642; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 6: 268; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 3: 456, 460; İbn Ḥaldûn, *Kitâbü'l-İber*, 2: 406; Diyârbekrî, *Târîḫü'l-ḥamîs*, 1: 261; Ḥalebî, *es-Sîre*, 1: 213.

24 Ebü Bekr 'Abdurrezâḳ b. Hemmâm b. Nâfi' es-Şan'ânî el-Ḥimyârî, *el-Muşannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyyü, 1403/1982), 6: 184; Buhârî, *Şaḫîḫü'l-Buḫârî*, "Kefâlet", 1; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2: 782; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 413; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9: 53; Zehabî, *Târîḫü'l-İslâm*, 2: 557; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 2: 469; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 23: 165; Ḥalebî, *es-Sîre*, 3: 250.

25 Buhârî, *Şaḫîḫ*, "Edeb", 67; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 424; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 555; İbn Ḥacer, *Fethü'l-bârî*, 12: 119; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, 12: 119; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 3: 369.

dir. Böylece iki hadis ortak bir noktada buluşur ki o da şudur: İslâmî prensiplere uyan hilfler sahihtir. İslâm'ın hükmüne aykırı olan hilfler ise batıldır".²⁶ Hz. Peygamber'in Hilfü'l-füdü'lü övmesi de bu anlaşmanın İslâmî prensiplerle tamamıyla örtüşmesi sebebiyledir. Diğer türlü asabiye faktörü ile birlikte düşünüldüğünde, hilf yapan kişi ya da kabile halif olduğu müttefikinin haklı ya da haksız olmasına bakmaksızın ona koşulsuz destek vermekte, bu da büyük haksızlık ve zulümlere yol açmaktaydı.

4.1. Hilfü'l-füdü'lün Birkaç Faaliyeti

Hilfü'l-füdü'lün Mekke'de vuku bulan zulüm ve haksızlıklarla etkin mücadele ettiği görülür. Mesela eşraftan Übey b. Hâlef, Sümâle kabilesinden Lümeys b. Sa'd isimli bir tâcirin malını alıp parasını vermemiş, ona karşı fütursuzca davranmış ve zulme varan kötü bir yaklaşımda bulunmuştu. Çaresiz kalan tâcir Hilfü'l-füdü'l mensuplarına giderek onları göreve davet etti. Topluluk mensupları ona, Übey'e gitmesini ve kendisini Hilfü'l-füdü'lün gönderdiğini, alacağını derhal vermesini aksi halde Übey'in yanına bizzat gelerek gereğini yapacaklarını söylemesini istediler. Tâcir denileni yapınca Übey korktu ve bu kişinin alacağını derhal kendisine verdi.²⁷

Yine şehrin ileri gelenlerinden Nübeyh b. Haccâc, hac için Mekke'ye gelen Has'am kabilesinden Yemenli bir tâcirin Katul isimli güzel kızını alıkoymuştu. Çaresiz baba sorununu Hilfü'l-füdü'l'e götürmek zorunda kaldı. Topluluk üyeleri vakit kaybetmeden Nübeyh'in evini kuşattılar. Nübeyh bir geceliğine olsun bu kızı alıkoymak istediye de bunu kabul etmediler ve onu alıp babasına teslim ettiler.²⁸

4.2. Hilfü'l-füdü'l Ruhunun Sürmesi

Muâviye'nin halîfelîği döneminde yaşanan bir hadise Hilfü'l-füdü'lün Emevîler zamanında dahi işlevsel olduğunu gösterir. Buna göre dönemin Medine valisi Velîd b. 'Utbe b. Ebî Süfyân ile Hz. Hüseyin arasında Zü'l-Merve'deki bir arazi üzerinde anlaşmazlık yaşanmıştı. Velîd, bahsi geçen araziye üzerine almak isteyince Hz. Hüseyin bu duruma şu sözlerle tepki gösterdi: "Vallahi benim olan malı ya geri verirsin ya da kılıcımı alıp Mescid-i

26 İbnü'l-Eşîr, *en-Nihâye*, 1: 424-425. İki tırnak arasında geçen hadisler ve benzer yorumlar için bk. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2: 867-868; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 132; İbn Hâbib, *el-Münemmak*, 261-262; Ebû Nasr el-Muṭahhar b. Tâhir el-Maḳdisî, *el-Bed' ve't-târîḫ* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 4: 128, 137; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2: 63, 82-83; İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 1: 412; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9: 53; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 557; Halebî, *es-Sîre*, 1: 213-214.

27 İbn Hâbib, *el-Münemmak*, 54.

28 İbn Hâbib, *el-Münemmak*, 55; Belâzürî, *Ensâb*, 2: 13-14; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2: 73-74; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 3: 458-459; Halebî, *es-Sîre*, 1: 215.

Nebi'ye gider, sonra da halkı Hîlfü'l-füdü'l'a davet ederim." Esed oğullarından Abdullah b. Zübeyr, Zühre oğullarından Misver b. Mahreme ve Teym oğullarından Abdurrahman b. Osman onun bu sözlerini işittiler ve derhal ica- bet ettiler. Bunlar Hîlfü'l-Füdü'l'e katılan kabile mensuplarındandı. Bunun üzerine Velîd, söz konusu araziyi Hz. Hüseyin'e iade etmek durumunda kaldı.²⁹

Hz. Hasan'ın defni hadisesinde yaşananlar ise bir başka örnektir. O, vefatı halinde Hz. Peygamber'in yanına defnedilmeyi talep etmişti. Ümeyye oğullarının ileri gelenlerinden Mervân b. Hakem "Ben hayatta oldukça asla oraya defnedilmeyecek!" diyerek buna itiraz edince Hz. Hüseyin halkı "Hîlfü'l-füdü'l'a davet etti. Benû Hâşim, Teym, Zühre, Esed ve Benû Ca'ûne oğulları bu çağrı üzerine hemen toplandılar. Ancak araya Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib ve bazı sağduyu sahipleri girerek, abisi Hasan'ın vefatından önce "Mümkünse beni Hz. Peygamber'in yanına defnedin! Eğer bu hususta kan dökülmesinden korkarsanız Bakî'de yatan annemin yanında defnediverin!" şeklindeki sözlerini hatırlattılar ve böylece olayı yatıştırılmayı başardılar.³⁰

Burada İslâmiyet'ten önce akdedilen Hîlfü'l-Muṭayyebîn-Hîlfü'l-ahlâf ve Hîlfü'l-füdü'l gibi hîflerin Kureyş kabilesinde var olan fikrî ayrılıkları derinleştirdiğini, bunun da siyasi, idari ve maddi çıkar çatışmalarına yol açtığını söylemek gerekir. Bu durum genel hatlarıyla İslâm sonrası dönemde de sürmüştür. Buna göre Hâşimoğulları ile muarız hîlf grubunda yer alan pek çok kabile mensubunun din, asabiyet ve hîlf kaynaklı sebeplerden ötürü İslâm'a ve Müslümanlara karşı sert ve tavizsiz bir tutum sergiledikleri kaynaklarda sarahaten geçmektedir. Hâşimoğulları ile aynı hîlf grubunda yer alan kabile mensuplarının ise Hz. Peygamber ve kendi kabileleri ile hîfli oldukları kabilelere mensup müslümanlara ılımlı, hoşgörülü ve anlayışlı yaklaştıklarını söylemek yine kaynaklara göre yanlış olmayacaktır.³¹ Yine Mekkelî müşrikler, Hâşim ve Muṭtaliboğullarına yönelik üç yıl süren içtimai ve iktisadi boykotta, Kuşay döneminden beri hîlf yoluyla müttefik oldukları Kinâne kabilesi ile birlikte hareket etmişlerdir.³²

29 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 135; Belâzürî, *Ensâb*, 2: 14; Ebü'l-Kâsım İbn 'Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 63: 210; Süheylî, *er-Ravzü'l-üniûf*, 2: 64; İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmîl*, 1: 642; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 3: 461; Halebî, *es-Sîre*, 1: 215.

30 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 13: 292; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût Riyasetinde Komisyon (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 3: 276.

31 Apak, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi", 194. Ayrıntılı bilgi için bk. Sami Kılıçlı, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslâm Davetine Yansımaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 68-85.

32 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2: 828; İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 1: 209-210; Ebü Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is,

5. Herhangi Bir Kabile Mensubunun ureyşli Bir Aileyle Olan ilfi

Cahiliye örf, âdet ve hukukuna aykırı davrandığı için yaşadığı toplum tarafından dışlanan ve bu sebeple doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda kalan bir Arap (el-ğalî, el-la'în, e-ğarîd); himâyesine girmek, nüfuzundan istifade etmek ve her bakımdan kendisini güvence altına almak gayesiyle yakın-uzak bir kabilede bir kişi ya da aile ile ilf yapmak zorundaydı.³³ Bunun dışında çeşitli nedenlerle de başka kabilelere sığınmak isteyenler olabiliyordu. Mesela meşhur sahabî Ebü'l-Yakzân 'Ammâr el-'Ansî'nin babası Yâsir, kaybolan kardeşlerini aramak maksadıyla Yemen'den Mekke'ye kadar iki kardeşiyle birlikte gelmiş, bir süre sonra kardeşleri geri dönerken o, Benî Mağzûm'dan Ebû Huzeyfe b. el-Muğîre b. 'Abdillâh'ın alîfi olmuş, böylece hayatının geri kalan bölümünü Mekke'de geçirmiştir.³⁴

ilf yoluyla gerçekleşen bu tarz sığınma taleplerine, konumu itibarıyla Cahiliye dönemi hukuk uygulamalarının bir nevi buluşma noktası olan Mekke'de çok sık rastlanmaktaydı. ureyşli seçkinler, bir deneme ve uyum süreci anlamına gelen bu ve benzeri yollarla bir nevi vatandaşlık hakkı verecekleri kişileri belirlerler, uygun olanlarının ikametine ise müsaade ederlerdi. Çerçevesini örfi hukukun çizdiği ilf süreciyle Abdullah b. Mesûd,³⁵ abbâb b. el-Eret,³⁶ Şuheyb b. Sinân,³⁷ 'Âmir b. Rebî'a,³⁸ Aĥnes b. Şerîk es-Şakafî,³⁹ 'Utbe b. Ėazvân,⁴⁰ Abdullah b. Caĥş,⁴¹ Hâtıb b. Ebî Belta'a,⁴² 'Ukkâşe b. Miĥşân,⁴³ Miĥdâd b. Esved⁴⁴ ve Yâsir ailesi⁴⁵ gibi kaynaklarda isimlerine sıkça rastlanan birçok kişi ureyş toplumunun alîfi sayılmıştır. Böylece Mekke'de

1406/1986), 271; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 259-260; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1: 221-223; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 207-213; İbn Ĥaldûn, *Kitâbü'l-İber*, 2: 414; Ĥalebî, *es-Sîre*, 2: 25-26.

33 Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 410-411.

34 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 261; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 246; Taberî, *Târîh*, 11: 508; Ebü'l-Ĥasen 'İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed (Beyrut: 1415/1994), 4: 122.

35 Zühre oğullarının alîfidir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 366, 505.

36 Zühre oğullarının alîfi. O, nesep olarak Temim kabilesindedir. Velâ bağıyla Huzâ'a kabilesindedir. Zühre oğullarının da alîfidir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 254; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 164.

37 Temîm b. Mürre oğullarının alîfidir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 261.

38 Câhiliye döneminde Hz. Ömer'in babası Hattâb tarafından evlât edinildiği için Âmir b. Hattâb el-Adevî diye anılırdı. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 322, 684.

39 Zühre oğullarının alîfidir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 315.

40 Habeşistan hicretine katılmıştır. Nevfel oğullarının alîfidir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 324.

41 Ümeyye oğullarının alîfi. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 470.

42 Esed oğullarının alîfi. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 506.

43 'Abdüşems oğullarının alîfi. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 637.

44 Zühre oğullarının alîfi. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 282.

45 'Ammâr'ın babası Yâsir, Benî Mağzûm'dan Ebû Huzeyfe b. el-Muğîre b. Abdillâh'ın ilf yoluyla himayesine girerek Mekke'ye yerleşmiştir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 261; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 246; Taberî, *Târîh*, 11: 508; İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 4: 122.

bir Kureyşli kadar olmasa da vatandaşlık şartlarını kısmen haiz sosyal bir sınıf oluşmuştur.

B. Hilf Uygulamasının Hukuki ve Sosyal Boyutları

İbn Hişâm'ın Habeşistan'dan dönen muhacirleri, Benû 'Abdüşşems ve hâliflerinden, Benû Maḥzûm ve hâliflerinden, Benû 'Âmir ve hâliflerinden şeklinde kaydetmesi hâlifliğin Kureyş toplumunda ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.⁴⁶ Aynı şekilde Süheyli, Bedir'de esir düşen Kureyşlileri, Benû 'Abdüşşems ve hâliflerinden, Benû Nevfel ve hâliflerinden, Benû 'Abdüddâr ve hâliflerinden ve Benû Esed ve hâliflerinden olarak kaydetmektedir.⁴⁷ Hatta Hâzrec kabilesi aleyhine Kureyş ile hilf yapmak için bir hac döneminde Benû Eşhel'den bir grup genç ile Mekke'ye gelen Evsli Ebü'l-Hayser Enes b. Râfi' örneği, hilf talebinin dışarıdan da gelebildiğini ortaya koyar.⁴⁸ Hilf akitlerinin bir takım sosyal ve hukuki boyutları vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Hilf Yoluyla Kabileye Dâhil Olma

Bilindiği üzere Arap toplumunun merkezinde kabileler bulunuyordu. Kabile, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlanan kalabalık insan topluluğu anlamına gelmektedir.⁴⁹ Buna göre bir aileler topluluğu olan kabileye aidiyet esas itibariyle kan bağı ile gerçekleşmekteydi. Ancak farklı yollarla da akrabalık bağı kurulabiliyordu. Hilf (anlaşma), civâr (sığınma, himâye) ve velâ (koruma altına alma, hükmî akrabalık bağı) bunlardan bazılarıdır.⁵⁰ Hâlif olan kişi sırasıyla hilf yaptığı aile ile ve bu ailenin mensubu ve parçası olduğu kabile ile akrabalık kurmuş oluyor, dolayısıyla da o kabilenin bir ferdi sayılıyordu. Hilf ve benzeri yollarla farklı kabile mensuplarının kabile ile entegrasyonu siyasi, ticari, demografik ve kültürel açılardan şüphesiz kabilenin menfaatine idi.

Hâlif, ikinci dereceden bir soy ilişkisi kurduğu kabilenin sahip olduğu birçok hakka sahipti. Ancak hâlif, o kabileye nispet edilmez, kendisiyle hilf yaptığı kişinin mevlâsı olarak bilinirdi. Hilf yaptığı kişi tarafından kardeşliğe ya da evlatlığa kabul edilirse "filancanın hâlifi" şeklinde onun nesebine dâhil

46 Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 364-369.

47 Süheyli, *er-Ravzü'l-ünüf*, 5: 312-313.

48 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 427; Taberî, *Târîh*, 2: 352; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 1: 125; Süheyli, *er-Ravzü'l-ünüf*, 4: 42; İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 1: 688; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 305; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1: 288; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 367; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1: 167.

49 Casim Avcı – Recep Şentürk, "Kabile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 30.

50 Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 356; Adem Apak, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu", *Uludağ Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001): 179.

edilirdi. Hâlif, bağlandığı kabile ile suni bir soy ilişkisine girmiş olurdu ki bu bağ “neseb-i hilf” olarak isimlendirilir.⁵¹

2. Hilf Yapılan Kabilenin Himâyesine Girme

Hilf yapacak olan kişi, aile ve kabileler birbirinden farklı ama belli usullerle tertip edilen bir mecliste, her ne koşulda olursa olsun üzerinde anlaştıkları hususlarda birbirlerine koşulsuz destek vereceklerine dair yemin ederlerdi. Ayrıca taraflardan birisinin üçüncü kişi, grup ya da kabilelere tanyacağı emân ve himayeler de akdedilen hilf gereği baştan kabul edilmiş sayılırdı.⁵² Daha genel bir ifadeyle taraflar anlaşma yaptıkları kişi ya da grupların müttefiki olan üçüncü kişi ve topluluklara da aynı şekilde davranmak mecburiyetinde idiler.⁵³

Buna göre bir kabile mensubuna yapılan saldırı bütün kabileye yapılmış sayıldığı gibi hilf ya da civâr yoluyla bir kabileye bağlanan birisine saldırmak da bazen savaş sebebi sayılabiliyordu. Aynı şekilde hâlif de hilf yaptığı kişi, aile ya da kabilenin her türlü yardım ve dayanışma çağrısına destek vermek zorundaydı.⁵⁴ Bunun ötesinde hiç kimse bir ailenin ya da kabilenin hâlifine, o aile ya da kabilenin gücünden çekindiği için kolay kolay kötülük edemez, zulüm ve haksızlıkta bulunamazdı. Bu anlayışın İslâmî dönemde de devam ettiği görülür. Mesela Maḥzûmoğullarının ḥulefâsından olan Yâsir ailesine, dönemin Maḥzûm oğulları reisi Ebû Cehil tarafından işkence yapılmıştır.⁵⁵ Daha ilginç bir hadiseye Hz. Osman’ın hilafeti zamanında rastlamak mümkündür. Buna göre ‘Ammâr b. Yâsir bir sebepten ötürü Hâlife tarafından bayılıncaya kadar dövülmüş, bunun üzerine ‘Ammâr’ın, babası Yâsir’den hâlifi olduğu Hişâm b. Velîd b. Muğire el-Maḥzûmî, Hâlife’ye gelerek: “Ey Osman! Ali’den

51 Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 356, 367; Mustafa Öztürk, “İslâm Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku”, *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul, 1-3 Temmuz 2011), ed. Mevlüt Güngör (İstanbul, İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 2011), 262-263.

52 Çelmeli, *Hz. Muhammed Döneminde “Emân”*, 9.

53 Kaya, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları*, 26.

54 Muhammed Âbid Câbirî, *İslam’da Siyasal Akıl*, trc. Vecdi Akyüz (İstanbul: Umut Matbaacılık, 1997), 103-104; İlyas Akyüzoğlu, “İslâm Toplumunda Siyasal Otoritenin Oluşum Süreci”, *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Temmuz-Aralık 2015): 57.

55 İbn Sa’d, *Ṭabakât*, 3: 233; 4: 136-137; 8: 264-265; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Kitâbü Târîhi’l-Medîneti’l-Münevver*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: 1399/1979), 2: 481; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 1: 256; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 159; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-şâhiḥayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir ‘Atâ (Beyrut: 1410/1990), 2: 389; İbn ‘Abdilberr, *el-İstî’âb*, 4: 1864-1865; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 24: 221; Süheyfî, *er-Ravzü’l-ünüf*, 3: 145; İbnü’l-Eşîr, *el-Kâmil*, 1: 664, 670; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 16: 231; Zehebî, *Siyer*, 1: 409; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 147; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 12: 312; Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye bi’l-minaḥi’l-Muḥammediyye* (Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, ts.), 1: 143; Şâmî, *Sü-bülü’l-hüdâ*, 2: 360; Diyârbekrî, *Târîhu’l-ḥamîs*, 1: 293.

ve babasının oğullarından çekindin (onlara bir şey diyemedin) ama bize gelince kardeşimizi döverek bize karşı cürette bulundun. Az daha onu öldürüyordun. Vallahi şayet o ölürse buna mukabil muhakkak ki ben de Ümeyyeoğullarından hatırı sayılır bir kişiyi öldüreceğim.” diyebilmiştir.⁵⁶ Burada geçen “kardeşimiz” ifadesi önemlidir. Buna göre Hişâm’ın, Maḥzûm oğullarının halîfi olan ‘Ammâr için hîlf gibi suni bir akrabalık bağı üzerinden kısas talebinde bulunduğu varsayılabilir. Anlaşılan Küreyş nezdinde, Cahiliye’de yapılan bir hîlf akdi İslâm’dan sonra da ilk günkü gibi geçerliliğini korumaktaydı. ‘Ammâr hayatta kaldığı için herhangi bir intikam hadisesi yaşanmamış, dolayısıyla da hukuki bir durum oluşmamıştır.

3. Miras ve Vasiyet

Cahiliyede miras ve vasiyet, nesep (kan ve sıhriyet) ve muahede (anlaşma) yoluyla gerçekleşirdi. Muahede ile olan miras ve vasiyet uygulaması ise te-bennî (evlat edinme) ve hîlf yolu ile olurdu. Hîlf yapan kişi “Benim kanım senin kanındır. Canım ise senin canındır. Sen bana vâris ol, ben de sana vâris olayım. Sen bana destek ver ben de sana destek olayım!” diyerek arkadaşıyla sözleşirdi. Bu şekilde hîlf yapan iki kişiden birisi öldüğünde, diğerinin malından öncesinde belirlenen miktarda pay alma hakkına sahipti. Ancak Allah, Hz. Muhammed’i peygamber olarak görevlendirdikten sonra bu uygulamaya son verilmiştir.⁵⁷ Fakat burada dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır. Bu tür hîfler şahıslar arasındadır ve büyük olasılıkla her iki taraf da hür, eşit ve yaşadığı toplumun birinci sınıf vatandaşı konumundadır. Bunun aksini gösterir, yani bir tarafın güçlü bir aile ya da kabile mensubu, diğer tarafın ise o kabileye sığınan bir kişi olduğuna dair herhangi bir örneğe tesadüf edilmemiştir. Dolayısıyla miras ve vasiyet içerikli hîflerin toplumda yakın statüye sahip şahıslar arasında gerçekleştirildiği söylenebilir.

Medine döneminde Enşâr ve Muhâcîrûn arasında gerçekleştirilen mu’âhât⁵⁸ bazı kaynaklarda hîlf kavramıyla ifade edilir.⁵⁹ Fakat kurulan bu kardeşlik hîlf kavramı ile benzerlikler arz etse de esasta önemli bir farklılık söz konusudur. Buna göre hîlf akdinde hedeflenen kan bağı, asabiyet ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin yerine mu’âhâtta din kardeşliği esas alınmıştır.

56 Belâzürî, *Ensâb*, 5: 537-538, 580; Maḳdisî, *el-Bed’ ve’t-târîh*, 5: 204-205.

57 Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi, 1420/2000), 9: 508-509.

58 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 504-507; İbn Sa’d, *Ṭabakât*, 1: 238; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 30: 94; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 4: 244; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14: 22; Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *‘Umdetü'l-kârî şerhu şaḥîh-i Buḥârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyyi, ts.), 11: 80; Diyârbekrî, *Târîhu'l-ḥamîs*, 1: 353.

59 İbn Sa’d, *Ṭabakât*, 1: 238; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 2: 82-83; İbnü'l-Eşîr, *en-Nihâye*, 1: 424-425; İbnü'l-Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 554-555; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9: 53; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10: 501; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 3: 363.

Mu'âhât ile müslümanlar birbirlerine miras bırakıp vâris olabiliyor iken daha sonra nâzil olan Ahzâb sûresi altıncı âyeti⁶⁰ ile miras ve vasiyet noktasında din kardeşliğinin hükmü düşürülmüştür.

4. Halîflerin Sosyal Hayattaki Yeri

Hilf uygulaması bazen gerçek hayatta son derece zor durumda kalan bireylere önemli fırsatlar sunmuştur. Öyle ki hilf, çeşitli sebeplerle yaşadığı toplum tarafından dışlanan ve en sonunda da kovulup hâlî/istenmeyen, tarîd/sürülmüş, dâl/doğru yoldan sapmış, la'în/lanetlenmiş olarak isimlendirilen kişilerin bir başka kabile bünyesinde hayatlarını sürdürmelerine imkân tanıyor ve böylece onları topluma yeniden kazandırıyor. Çünkü böyle kimseler eğer kısa süre içerisinde herhangi bir şahıs, aile ya da kabile ile hilf yapamazlarsa, kabile anlayışının hâkim olduğu bir ortamda can ve mal güvenlikleri tehlikeye girebilirdi. Neticede böyle kişiler doğal olarak bir süre sonra birbirlerini bulur, yol keserek kervanları yağmalamak ise yapabilecekleri yegâne iş olurdu.⁶¹

Diğer taraftan Cahiliye'de şahıslar ve aileler hilf yoluyla ya kendi denklere olan müttefikler ediniyor ya da kontrolleri altında tuttıkları ve himâyelerine alarak güçlerine güç kattıkları kitleler kazanıyorlardı. Ayrıca sosyal hayatta mevâlî, hulefâ' (halîfler) ve köleler gündelik işlerde istihdam edilmekteydi. Bir kısım zanaat erbabının da bu zümrelerden teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Mesela Zühre oğullarının halîflerinden Abdullah b. Mes'ûd bir çoban,⁶² Habbâb b. el-Eret ise bir demirci⁶³ idi. Ancak farklı konumlara sahip halîfler de bulunmaktaydı. Mesela Temîmoğullarından Abdullah b. Cüd'ân'ın halîfi olan Şuheyb b. Sinân er-Rûmî, Medine'ye hicret etmek isterken fark edilmiş, müşrikler kendisine: "Buraya (Mekke'ye) yoksul ve zavallı bir kişi olarak geldin. Ardından yanımızda malını çoğalttın. Servetini arttırdıkça arttırdın, şimdi ise servetinle birlikte gitmek istiyorsun öyle mi?" demişlerdir.⁶⁴ Anlaşılan bir halîf şartlar elverdiğinde ticaret yaparak zengin sayılabilecek kadar para ve mal sahibi olabilmekteydi.

60 "...Aralarında kan bağı olanlar Allah'ın kitabında (miras hususunda) birbirlerine, diğer mü'minler ile muhacirlerden daha yakındır. Fakat dostlarınıza ihsanda (makul bir vasiyette) bulunmanız başka..." Konu hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 348; Şâmî, *Sübülü'l-hüddâ*, 12: 52.

61 Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 410-411; Kiliçli, "Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları", 60.

62 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 366, 505; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 150-151; Belâzürî, *Ensâb*, 11: 211; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 329; Muhibbuddîn et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nağire*, 1: 114; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 80-81; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 299.

63 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 254; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 164; Buḥârî, "İcâre", 15; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 148.

64 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 477; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 227; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 182; Süheyli, *er-Ravzü'l-ünüf*, 4: 173; Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî,

5. Hılfin Feshi

Cahiliye örfüne göre akdedilmiş bir hılften vazgeçmek, dönmek, tek taraflı feshetmek ağır bir suç ve onursuz bir davranış sayılırdı. Kişi ya da kabilelerin ortak çıkarlar üzere yaptıkları hılf akitleri, bu çıkarlar devam ettiği müddetçe yürürlükte kalırdı. Fakat kabile hılfleri çok uzun sürmezdi. Çünkü göçebe kabileler sürekli hareket halinde idi ve bu yüzden zaruri ihtiyaçları her zaman değişkenlik arz ediyordu. Şartlar gereği kabilede sürekli bir tedirginlik ve güvensizlik hali hâkim olduğu için akdedilen hılfler de uzun ömürlü olamıyordu. Bilhassa kabileler su ve otlak için uzak yerlere göç etmek zorunda kaldıkça aralarındaki bağ ve alaka zayıflıyor, sonra gevşiyor ve nihayet yaptıkları hılfin sadece ismi kalıyordu. Bu durumda eğer çıkarlar karşılıklı olarak sona erer ya da taraflardan birisi bir başka kabile ile ittifak kurmak ister ise hılf akdi feshedilmiş kabul edilirdi.⁶⁵

Sonuç

Cahiliye dönemi Arap hukuku, Arap Yarımadası'nın jeo-stratejik konumu ve bazı yerlerinde neredeyse hayatı durma noktasına getiren zorlu çevre, tabiat ve iklim şartlarıyla doğrudan ilintilidir. Siyasetin, idari uygulamaların, sosyal hayatın, din ve kültürün hukuka yansımaları bu özel koşullarda aranmalıdır. Buna göre bilhassa Hicaz'ın merkezi konumundaki Mekke'de mevcut örfi hukukun, dönemin hukuk sistemlerinden farklı olarak oldukça sade, pragmatik ve asabiyet odaklı olduğu söylenebilir. Yazılı olmayan bu hukuk, çoğu zaman evrensel hukuk normlarından uzak, gücün ve güçlünün eliyle şekillenen, afetler, iklimsel değişiklikler, göçler ve savaşlar sebebiyle de dönemsel olarak değişikliklere uğrayan bir yapı arz eder.

Küreyş de dâhil bütün kabileler bu zor şartlarda varlıklarını sürdürebilmek için birtakım hukuk enstrümanları geliştirmek durumunda kalmışlardır. Bunların en önemlilerinden birisi kuşkusuz hılf uygulamasıdır. Kişiler, aileler, kabile içi ve kabileler arası savunma, himâye, emân, ittifak ve dostluk boyutlarıyla hılf, Arap toplum yapısıyla örtüşen ve toplumun temel ihtiyaçlarından kaynaklanan yerel bir hukuk normudur.

Hılfi doğuran illetlerin aslında evrensel nitelikte olduğu göz önüne alındığında hılf olgusunun, Arap toplumu ve onun nüvesini oluşturan Küreyş kabilesinde öteden beri var olageldiği söylenebilir. Kaldı ki bu uygulamanın Arap Yarımadası'nın dışından kaynaklandığına dair herhangi bir veri de bu-

⁶⁵ *'Uyûnü'l-eşer fi fününi'l-meğâzi ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1: 203; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 4: 433; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 3: 227; Halebî, *es-Sîre*, 2: 186.

65 Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7: 389; Kilinçli, "Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları", 63.

lunmamaktadır. Kureyş toplumunda hilf kavramına miladi beşinci asrın sonlarına doğru rastlanıldığı ise bilinmektedir. Sonraki süreçte Kureyş bünyesinde çok boyutlu olarak birçok hilf gerçekleştirildiği görülür. Ancak bundan önce Cürhümlülerin zulüm ve haksızlıklar karşısında benzer hilfler yaptıkları unutulmamalıdır. Bu da Kureyş'in hilf kavramına aşina olduğunu ve onu seleflerinden miras aldığını gösterir. Kureyş'in komşu devlet ve imparatorluklarla yaptığı ticari anlaşmalar için kullanılan hilf kavramına Cahiliye dönemi vasiyet ve miras hukukunda da rastlamak mümkündür.

Hilf olgusunun sosyal hayata farklı yansımaları olmuştur. Öncelikle kabilesini terk eden ya da kovulan ve böylece sosyal hayatın dışına itilen kişilerin hilf yoluyla topluma kazandırılması söz konusudur. Bu gibilerin ticaret yolları, kervanlar ve kabileler için potansiyel birer tehlike olmaları hilfin önemini ortaya koyar. Yine hilf ile bir kabileye bağlanan kişi demografik yapının zenginleşmesine ve kabileler-bölgeler arası kültürel etkileşime doğrudan katkıda bulunmuş demektir. Sosyal hayatta ise haliflerin genellikle çeşitli zanaat alanlarında ve gündelik işlerde istihdam edildikleri görülür. Böylece kabile, gerekli olan iş gücünü ve kalifiye insan ihtiyacını hilf yoluyla kolaylıkla aşabilmiştir.

Bir halif, hilf yaptığı kabileye nispet edilmiş ve bundan doğan bazı haklara sahip olmuştur da teoride onun asli bir unsuru sayılmadığı için kabilenin ileri gelenleri arasına kesinlikle giremez. Bir başka deyişle halif, hür ile köle arasında yer alan ikinci sınıf bir vatandaş statüsündedir.

İslamiyet'ten sonra Hz. Peygamber tarafından ihdas edilen din kardeşliği, hilf olgusunu kan bağı, asabiyet ve zulüm esaslı çıkar birlikteliği oluşturma noktasında sonlandırmıştır. Fakat Hz. Peygamber'in sözleri ve sahabenin uygulamaları İslâmî prensiplerle örtüşen hilf anlayışının ve ruhunun yeni dönemde de kabul görüp bir model olarak öne sürüldüğünü göstermektedir.

Kaynakça

- 'Abdürrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-Şan'ânî el-Ĥimyerî. *el-Muşannef*. Thk. Habîburrahmân el-Azamî. 11. Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyyü, 1403/1982.
- Akyüzoğlu, İlyas. "İslâm Toplumunda Siyasal Otoritenin Oluşum Süreci". *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Temmuz-Aralık 2015): 55-72.
- Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'Arab kabale'l-İslâm*. 20 Cilt. yy.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- Apak, Adem. "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001): 177-194.
- Arı, Mehmet Salih. "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu". *İstem* 2/4 (2004): 173-188.
- Avcı, Casim. – Şentürk, Recep. "Kabile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî şerḥu şaḥîḥ-i Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabîyyi, ts.

- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eshrâf*. Thk. Süheyl Zükkâr, Riyâd ez-Zirikî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed b. Nâsir. 9 Cilt. yy.: Dâru Davkî'n-Necât, 1422/2001.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *İslam'da Siyasal Akıl*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: Umut Matbaacılık, 1997.
- Çelmeli, Memduh. *H. Muhammed Döneminde "Emân"*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.
- Diyârbekrî, Kādî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi'n-nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*. Thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhtâ*. Thk. Muhammed Nu'aym. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Hâkim, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-şahîhayn*. Thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Halebîyye fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 1993.
- Hamidullah, Muhammed. "Hilfî'l-Füdûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18: 31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. "İlâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn 'Abdiberr, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdiberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu Dımaşk*. Thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Hâbib, Ebü Ca'fer Muhammed b. Hâbib b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Thk. Eliza Lichtenstater. Beyrut: Dâru'l-Afâkî'l-Cedîde, ts.
- İbn Hâbib, Ebü Ca'fer Muhammed b. Hâbib b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî. *el-Münemmak fi ahbâri Kureyş*. Thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: İlmü'l-Kütüb, 1405/1985.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü'l-iber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi târîhi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'âşarahüm min zevî'ş-şe'ni'l-ekber*. Thk. Halîl Şehhâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cemheretü enşâbi'l-'Arab*. Thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ĥimyerî el-Me'âfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafız eş-Şalebî. 2 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *el-Ma'ârif*. Thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrıyye, 1413/1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Enşârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. Thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- İbn Seyyidî'n-Nâs, Ebü'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fi fünûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. Thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Kitâbu Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*. Thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi ğarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Ḥasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1417/1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Ḥasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. Thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed. 8 Cilt. Beyrut: 1415/1994.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- İsfahânî, Ebü Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Delâilü'n-nübüvve*. Thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1406/1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsim Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvan Adnân ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- Kaştallânî, Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaḥi'l-Muḥammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikıyye, ts.
- Kapar, Mehmet Ali. "Ehâbîş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaya, Büşra Sıdika, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007.
- Kilinçli, Sami. "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 57-87.
- Mağdisî, Ebü Nasr el-Muṭahhar b. Ṭâhir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.

- Muhibbuddîn et-Taberî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mekkî. *er-Riyâzû'n-nağire fi menâkıbi'l-aşere*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*. Thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hilf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öztürk, Mustafa. "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 1-3 Temmuz 2011)*. Ed. Mevlüt Güngör. 229-273. İstanbul: İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 2011.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihü'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyyi, 1420/2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. 13 Cilt. Beyrut: Meclis-i Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî. *er-Ravzû'l-ünüf fi şerhi's-Sireti'n-nebevîyye li'bni Hişâm*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyyi, 1412/1991.
- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fi sireti hayri'l-'ibâd (es-Siretü's-Şâmiyye)*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1993.
- Şibli, Mevlana. *İslam Tarihi Asr-ı Saadet*. Trc. Ömer Rıza Doğrul. 5 Cilt. İstanbul: 1346/1921.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *el-Meğâzî*. Thk. Marsden Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtażâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrez-zâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. yy.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnâvût Riyasetinde Komisyon. 25 Cilt. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî. *Nesebü Kureyş*. Thk. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.

Hilf Fact During Jāhiliyyah Period in Quraysh Community (Extended Abstract)

Yunus AKYÜREK*

The Jāhiliyyah period is an important period of time on which few studies have been conducted. A large part of the studies on this period has tried to reveal the various aspects of Jāhiliyyah which was in contrast with Islamic principles. However, in this period, there are also practices that predominantly benefit for the individual, the society and the tribes. The practices rooted in custom are positive and functional in terms of ethics, principles and time period.

It is understood that the Arab society, which is the subject of Jāhiliyyah, interacted with various religions and civilizations for that period but they were not really affected. While it is possible to see the reflections of ancient civilizations to the north and south of the Arabian Peninsula, it is not possible to see the same situation in other parts of the peninsula and in H̄ijāz. What is the current world view and present description in the H̄ijāz and its nearby basin? What are the intellectual backgrounds and basic principles of the social and legal norms formed over time? What can be said about the positive and negative aspects of these regulations that influence life? It would be meaningful to look for the answer to these questions about H̄ijāz region in Quraysh tribe. Because the Quraysh was the leader tribe of the Arab society in Jāhiliyyah period, and the religion and world view that dominated in Mecca was prevailing all the pagan Arabs. Therefore, hilf practice, which is the subject of this study, will be examined in the way regarding the Quraysh tribe's being at the centre.

It is known that the Jāhiliyyah period took place on its own original religious, political, social and cultural ground. At this point, it should not be ignored that location, climate and landforms of the region constituted this ground to a large extent. Above all, the areas especially H̄ijāz, where polytheist Arabs densely populate, do not have as much geostrategic importance as it is thought. In fact, until then no global or regional power in history has occupied H̄ijāz and nearby basin. It was due to the fact that the region does not have

* Assist. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Theology Department of History of Islam (yunusakyurek@comu.edu.tr).

rich freshwater bodies and fertile soil, and it is not on international trade route. Likewise, this geography's being located on hot climate zone and one of its significant parts' being covered with deserts and stony areas has naturally brought many problems. Few and insufficient water resources were a vital constituted problem for all living beings, especially people. The water problem reduces productivity of the pastures and that adversely affected the feeding and growth of animals. Livestock was the main source of livelihood for nomadic tribes. Bedouins in need of those two resources to held on to life did not hesitate to enter the armed struggle in order to reach them. Bedouins especially in dry season, if they need, they would raid and plunder for their livelihoods.

It can be said that based on what was described above, the geographical position of Arabia, climate and landforms are the main reason of thirst and drought. Due to this special location, the lack of adequate agriculture and livestock breeding in the country has been reflected in real life as clash, plunder, pillage and war. It is obvious that the Arabs were trying to overcome these shortages with the formula of 'aşabiyyah, which they see as the most important means of unity, togetherness and being strong. 'Aşabiyyah can be defined as one's standing for blood relatives and the tribe in which one lives no matter if it is fair. Yet in real terms, 'aşabiyyah was the source of many problems. Because, according to the logic of 'aşabiyyah if the person or group is strong, he or she may be unfair, torture others and wrongdo in public.

In order to overcome this situation and to maintain their existence under the harsh conditions of the Arabian peninsula, the Quraysh and the other tribes had to develop several legal instruments. As being one of them "hîlf", is in fact a local legal norm that, in many ways, corresponds with the community structure. The main purpose of hîlf can be summarized as building alliance between tribe and tribal problems, forming alliance for defense and solidarity, making agreements to regulate trade relations, climating injustice and cruelty, providing like and property to the client. Sometimes the hîlf has been one of the ways of accepting the tribe from outside.

Hîlf is also a practice with legal and social dimensions. The person can belong to tribe through the hîlf. This person is called hâlif. The hâlif is guarded and protected by the tribe. In the face of this, expected to sacrifice everything for the tribe, including his own, if necessary from hâlif. In spite of all these things, a hâlif was not a real member of the tribe and certainly could not enter notables of tribe.

Hîlf should not always be evaluated as a practice based on self relationship of interest between strong and powerless. Although it is not often, it is known, two people entitled of each other at the point of legacy and will, in Jāhiliyyah period.

The practice of *ḥilf* was vital for those who were excluded by their own community and who had no choice but to take refuge with others. Such people could be able to adapt to social life when they took shelter in a tribe with *ḥilf* and so on. Otherwise, the people who were excluded by their tribes found each other in a short time, cutting the roads, plundering the caravans, and attacking the settlements to damaging the society.

The *ḥalīfs* generally were employed in daily works in the Quraysh community. There were competent people with craft in them. Quraysh, in a way, required the necessary labour and qualified person met which is needed, with the way of *ḥilf*. However, in the community there was also *ḥalīf* who had engaged in trade like "Şuḥayb ibn Sinān al-Rūmī" who was rich in trade.